

Барсук А. О.

ЛЕКСИКА КРОСВОРДІВ ТА СУЧАСНИЙ ЧИТАЧ (психолінгвістичний аналіз лексики)

У цій роботі розглядається проблема співвідношення активного лексикону людини та її психіки на прикладі закономірності добору лексики кросвордів; слово при цьому досліджується як вербальна модель, що визначається впливом конкретних архетипів як моделей поведінкових.

Слова поділяються на вісім груп, які відповідають іпостасям Першолюдини (Адама), що їх виділив К. Г. Юнг.

Аналіз кількісних співвідношень груп лексики дає можливість встановити домінанти поведінкових моделей. «Глобальний» аналіз на основі зіставлення зроблених висновків та явищ культури виводить на наднаціональний закон культурного руху, він дає підстави твердити, що сучасна епоха є епохою зламу, наявного передусім у самій людині.

Нещодавно мені до рук потрапила низка видань кінця 80-х, де невдовзі я відшукала кілька кросвордів, і помітила, що тематичний склад лексики кросвордів тогочасних видань істотно від-

різняється від сучасних. Природно постало питання: чому? Свій варіант відповіді на нього ми й пропонуємо в нашій розвідці. Це питання, на нашу думку, тісно пов'язане з проблемою спів-

відношення активного лексикону людини та її психіки. Ця проблема цікавила багатьох вчених. Проблема співвідношення активного лексикону людини та її психіки була однією з центральних у філософському доробку В. Гумбольдта, а наприкінці XIX ст. стала однією з найголовніших проблем нової науки — психолінгвістики. У XX ст. тривають спроби її розв'язання, проте, здається, не було спроб розглянути слова в ролі вербальних моделей, що визначаються впливом певних архетипів (моделей реакцій на подразнення з боку середовища), та не досліджувалися закономірності добору лексики кросвордів. Засновник теорії архетипів, швейцарський психоаналітик і філософ-ідеаліст К. Г. Юнг стверджував, що носій свідомості — людська особистість — засновується психікою [1, 26]. На нашу думку, причини змін у лексичі можна шукати саме у психічних особливостях сучасників, і, отже, аналіз лексики можна здійснювати в психологічному аспекті.

К. Г. Юнг вважає, що архетип — це несвідомо-платформа, що належить успадкованій психічній структурі, він є **поведінковою моделлю** для кожної конкретної ситуації, є кодом свідомості у її стосунках із несвідомим (яке є місцем психічної діяльності, що виходить за межі індивідуального), несвідоме є джерелом свідомості [2, 92-93].

Якщо розглядати слово, як певну знакову форму (або вербальну модель), якої набуває ідея, що існує десь у просторах «колективного несвідомого», то аналіз найбільш повторюваних типів «знакових форм» у певній конкретній сфері комунікації дасть можливість дійти висновку про розвиток свідомості особистості та про напрями і перспективи цього розвитку. Адже людина вихоплюватиме з простору несвідомого те, на що й буде спрямоване її буття.

Кросворд для нас цікавий у тому плані, що він виражає несвідоме майже в чистому вигляді (більш «чисте» нам може дати лише «спонтанне писання», коли людині пропонується занотувати її думки, викликані тим чи іншим предметом або безвідносно предмета у вигляді окремих слів, не пов'язаних з контекстом; технічно це значно складніше).

Звісно, у кросворді існує «сітка», добір кожного окремого слова, що зумовлюється механічним контекстом інших слів, суміжних із даним у кросворді, але всередині механічного контексту діє певна сила, яка й зумовлює зміни у словесному складі кросвордів різних років. І сила ця — несвідоме. Доведемо. Дослідники відзначають, що основною рисою слова є узагальнене відображення дійсності. Говорячи про цю властивість слова — твердить Л. С. Виготський, — ми зачіпаємо те в природі слова, що перебуває поза межами проце-

су логічного мислення (яке зумовлює «механічний» контекст) й у всій своїй повноті може бути вивчений лише у складі проблеми слова і свідомості [3, 297-298]. Тож свідомість (а джерело її значною мірою — несвідоме) визначає психологічний контекст кросворду, який і становить предмет наших зацікавлень. Саме психологічний контекст дає можливість зрозуміти, чому кросворд стає нині таким популярним. Пояснення цьому треба шукати у прагненні суб'єкта (сучасного читача) подолати екзистенційну відчуженість й у психологічному контексті спілкуватися з чужим несвідомим та, відповідно, з чужою свідомістю, що ніби «матеріалізується». Але рушійним механізмом тут, як зазначалося, лишається колективне несвідоме, в якому треба бачити коріння індивідуального свідомого.

Розглянувши співвідношення активного лексикону людини, відображеного в кросвордах, та психіки в теоретичних аспектах, перейдемо безпосередньо до практичного аналізу. Для аналізу використано лексику таких видань: 1989 — «Україна Молода», «Вечірній Київ», «Київська правда» (м.Київ), «Високий замок», «Львівський політехнік», «Зоря» (м.Львів), 2000 — «Кросворди» (золота серія), «Україна і світ сьогодні», «Столиця», «Україна молода», «Хрещатик», «Кросворди. Чайворди. Скворди» (м.Київ), «Орієнтир 6 + 1» (м. Житомир).

Проаналізовано 2104 слова (1052 слова з видань 1989 р. та 1052 — з видань 2000 р.)*.

Припускаємо зв'язок лексики з іпостасями Адама [4]. Адам виступає як Першолюдина всередині Людини (interior homo noster), prima materia. Ми обираємо цей образ за ключовий, вважаючи його «первинним» (prima): «він з'являється першим і є основним як набір психоматеріальних» (у їхньому поєднанні) фактів, він є саме prima materia як основа самоусвідомлення людини на всіх етапах її розвитку (від початку — народження, і до кінця — смерті).

Одразу зазначимо, що юнгіанське тлумачення цього образу не обов'язково збігається з канонічно-біблійним. Юнг використав психологічний досвід людства, закладений в апокрифах, Кабалі, алхімічних символах та вивів Адама як певну цілісну психологічну картину **prima materia** [4].

1. Адам як таємнича субстанція (яка мислилася Першолюдиною — «суперорганізована сукупність»... «Старий Адам, який перероджується»). Ця іпостась Адама об'єктивується у групі лексики *Світ довкола Людини*, до якої відносимо слова на позначення «мікросвітів», починаючи від каміння і закінчуючи мавпою. Людина сприймає ці «мікросвіти» як відчужені від неї її ж свідомі-

* Для аналізу, крім наших матеріалів, використано роботи студентів ФГСН-2 НаУКМА Павлової Н., Лозинської С., Лідньої Л., Козачук І.

стю. Вона знає їх, але зрозуміти не може. Цей світ видається плинним, постійно змінним, минуле видається кращим від теперішнього, теперішнє шукає перспективи в майбутньому.

Отже, тут слова на кшталт: *роса, горобина, нарва, айстра, рододендрон, анчар, осока, собака, свиня, аметист*.

2. Адам як статуя (Юнг звертається до апокрифу про створення Адама з глини), (символізує матеріальну інертність Адама). Цій іпостасі Адама відповідає група лексики *Людина побутова*, до якої відносимо такі слова, як: *набір, насос, кардан, круїз, алюр, протокол, загін, колобана, телефон, ковдра, телевізор, отрута, накип, тік, копійка, паркет*, — тобто слова, що викликають асоціацію комфорту чи дискомфорту в їхньому побутовому значенні.

3. Адам як перший адепт (розуміє всі мистецтва, винаходить письмо, в ангелів вчиться землеробству й усім професіям). Аналогію цій іпостасі знаходимо в лексичній групі *Людина як творча сила* із словами на зразок: *Еол, «Ася»* (назва твору), *Фауст, контрфорс, балкон, оксид, румба, Ахілл, афіша, анапест, мораль, краса, секстина, сонет, Коран, фарс etc.*, — усе це слова на позначення досягнень людської духовної культури або слова, які вказують на діалогічне з нею співіснування (краса, мораль).

4. Полярність Адама (він не тільки *prima materia*, а й *всесвітня душа*. З одного боку — конкретна маса, з іншого — «загальна душа»). Ця іпостась об'єктивується в групі лексики *Людина соціальна*, оскільки в соціумі людина втілює в собі його спільну «душу», а також душу його деструктивованого аспекту — *Маси*. Сюди зараховуємо слова на позначення соціальної ролі людини: *інститут, агент, лорд, пастор, батько, ветеран, демократ, бригадир, президент, жандарм, сенатор*.

5. Старий Адам (відповідає примітивній людині, тіням нашої сучасної свідомості, корені його — у тваринній людині — «хвостатому Адамі»). Аналогію цій іпостасі Адама знаходимо в групі лексики *Людина біологічна*. Сюди належать слова, що позначають біологічні потреби людини та знаряддя

їхнього задоволення; від групи лексики «*Людина побутова*» ця група відрізняється тим, що не мислиться у словах на позначення комфорту.

Це такі слова, як: *ніс, «дах» [жарг.], вухо, голова, чоло, їжа, аспірин, віскас, каша, подряпина, бік, орган, сік, молоко*.

6. Трансформація Адама (Адам повертається і присутній у схемі як Адам Кадмон, чорнота не йде з Суламифі, а це означає, що трансформація триває. Старого Адама не відкинуто, а Суламифі ще не стала білою). Цій іпостасі в нашій класифікації відповідає група лексики «*Людина, яка досягла визнання*». Сюди відносимо слова на позначення авторитетів: Третяк, Ошанін, Лефевр, Шевченко та ін.

7. Голова і мозок (Адам — це камінь. Мозок згадується в грецькій алхімії, де особливій ваги надано каменю, який не-камінь). Голова і мозок, камінь, який не-камінь, символізують прагнення несвідомого стати свідомим, подолання несвідомого та подальшу індивідуацію особистості. Аналогію цій іпостасі бачимо у групі лексики *Людина як індивідуальність*, до якої зараховуємо слова, що означають «вказування» на те, що вирізняє, робить того, кого вони стосуються, «унікальним екземпляром», наприклад: *ім'я, радощі, сум, туга, ренегат, слава, характер, душа, дух, національність, подвиг, оптиміст, геній, дивак, малюк, веселун*.

8. Адам як сукупність. Цю іпостась Адама співвідносимо з групою лексики *Людина на місцевості*. Це слова типу: *острів, Армавір, Сиваш, гора, пагорб, місто, регіон, Тибет, Чортомлик, Європа* — тобто слова на позначення географічних понять, у тому числі власні назви. Світи, які є макросвітами щодо мікросвітів групи лексики *Світ довкола Людини*, є статичніші та є складовими єдиного (хоча й гетерогенного) світу — образу свідомості людини. Це сукупність складників, а власне, матеріалізовані світообрази свідомості.

Результати аналізу груп кросвордної лексики відповідно за 1989-2000 роки можна представити у вигляді такої таблиці:

№ типу	Кількість слів	1052	1052
	Назва	1989 — 1990 (кількість слів, %)	2000 (кількість слів, %)
1	Світ довкола людини	10,9	8,7
2	Людина побутова	20,7	33,2
3	Людина як творча сила	22,8	19,0
4	Людина соціальна	7,6	8,7
5	Людина біологічна	6,0	7,6
6	Людина, що досягла визнання	11,4	6,5
7	Людина як індивідуальність	9,8	7,6
8	Людина на місцевості	10,9	8,7
	Разом	100	100

Як бачимо, найпопулярнішими були і залишаються групи лексики 2, 3, проте значно змінилося їхнє співвідношення. Зростає група 2 (*Людина побутова*), група 3 (*Людина як творча сила*) пересувається з першого на другий план. Сучасного читача більше цікавить сфера побуту, ніж сфера творчого функціонування; сфера активності поступово звужується, духовність знецінюється.

Розібратися в причинах цього нам допомагає розгляд інших груп та співвідношення між ними.

Розвиток групи лексики 4 (*Людина соціальна*), її прогрес свідчить про те, що сучасний читач все більше інтегрується в суспільство. Причину для цього можна бачити в усуненні певних обмежень: «забобонних» (зумовлених упередженим ставленням до певних представників суспільства) чи моральних (зумовлених занепадом певних моральних настанов) та поведінкових (зумовлених недотриманням норм етикету). Справді, чи не процес свого роду інтегрування спостерігаємо в появі цілої низки субкультурних утворень? Імовірно, таке інтегрування в суспільство, що супроводжується нівелюванням особистості (це нам засвідчує деградація групи лексики 3 (*Людина як творча сила*), є виявом бажання знайти захист від проблем, що їх актуалізує наш час, у масовості. Такий процес, на нашу думку, загрожує неминучим виродженням homo sapiens як істоти духовної. Про прагнення до масовості свідчить і регрес у групі лексики 7 (*Людина як індивідуальність*) — інтерес до індивідуальності занепадає. Натомість висувається група лексики 5 (*Людина біологічна*) — він свідчить, що фізичний первень людини прагне «відшкодувати» занедбане в ній духовне. Причому часто це виливається в гіпернатуралізм. Група 6 (*Людина, що досягла визнання*) теж відсувається на другий план: віра в авторитети поступово зникає, ціннісні орієнтири носіїв культури втрачаються. Людина як істота, що живе циклами, шукаючи в майбутньому відомі їй кліше з минулого (як правило, авторитети — ідеальні орієнтири). Коли ж ці авторитетичні кліше втрачаються (або замінюються псевдавторитетами), втрачається й відносна психологічна стійкість, психологічний циклічний час розмикається, починається «хитання». Це «хитання», треба думати, спричинить формування кардинально нового типу лідера-авторитета. Хто це буде — питання часу.

Також втрачається інтерес до лексичних груп 8 (*Людина на місцевості*) та 1 (*Світ довкола людини*), це свідчить про втрату інтересу до того, що відбувається поза побутом. Сучасний читач не прагне помічати й розуміти те, що його оточує, не прагне знати мікрокосми в їх сутності і тому не здатен входити до сфери гармонії макрокосму.

Все це цілком відповідає культурно-історичній ситуації постмодернізму, філософськи обґрунто-

ваної Ж. Деррідою, Ж. Батеем, Ж.-Ф. Ліотаром. Основним джерелом постмодернізму в аспекті пізнання, як відомо, виявляється деструкція, визнання прогресу лише у вигляді неспростовної ілюзії: адже абсолютний орієнтир втрачено як такий, що не виправдав себе (XX сторіччя народило першу в історії людства безрелігійну цивілізацію; релігійний орієнтир спробовано замінити на соціальний — останній абсолютний орієнтир було запропоновано у вигляді «світлого майбутнього»). Тому єдиним допустимим видом діяльності стає руйнування, про що красномовно свідчить занепад груп лексики «*Людина як індивідуальність*» та «*Людина як творча сила*». Індивідуальність як основна підстава для творчості мало цікавить людину. Натомість найбільшу вагу має побут — втілення постмодерністської атомізації. Водночас спостерігається певна тенденція до подолання цієї атомізації, що бачимо в зростанні типу «*Людина соціальна*». Парадокс? — Не зовсім. Ще екзистенціалісти писали про «тотальність світу» та «детоталізовану тотальність» людини із її катастрофічною, унікальною відчуженістю. Проте, якщо припустити тоталізацію суспільства (глобальну соціалізацію) — а це група лексики «*Людина соціальна*» — за умов деіндивідуалізації (група лексики «*Людина як індивідуальність*» деградує), то ми вийдемо на явище, яке «акули» шоубізнесу назвали б «подією», «явищем» останніх років, — а ми назвемо простіше: черговим «вивертом» колажу маскультури. В цілому можна сказати з певністю, що поширення маскультури (вплив якої істотно позначився на складі лексики кросвордів) свідчить про агонію постмодернізму. Оскільки колажування постмодерністської атомізації із тоталізацією є кроком до чогось нового, що має заперечити деабсолютизм та антиканонічність постмодернізму, а також відкинути антиіндивідуалізм маскультури.

Аналогію занепаду лексичних груп «*Людина як індивідуальність*», «*Людина як творча сила*», «*Людина, що досягла визнання*», «*Людина на місцевості*» та «*Світ довкола людини*» знаходимо в «екклезіастівському» пафосі всевичерпності, властивому постмодернізмові. Використання лексики згаданих груп стає абсурдом в умовах катастрофи всевичерпності.

Постмодернізмові властиве стирання граней між високим мистецтвом та кітчем, медитацією та геппенінгом, поєднання пошуку трансцендентного із «колажизмом». Витоки цього явища можна пов'язати з розчаруванням в абсолюті та із втратою авторитетів. Немає визначеної точки, з якої можна було б дивитися на світ, а є лише хаотичний рух, де можна поєднати непоєднане. Це й породжує ситуацію вседозволеності, відоб-

ражену в групі лексики «Людина біологічна», і пов'язаний з нею натуралізм, що часто набирає найогидніших форм. Відображення постмодерного світогляду в лексиці кросвордів має велике значення, оскільки, як уже сказано вище, кросвордне слово — це слово психологічного контексту, тому воно чи не найкраще виявляє особливості суспільно-історичної свідомості, яка, виявляється, на сучасному етапі переживає кризу разом із світоглядними засадами постмодернізму.

Результати зробленого аналізу свідчать про глобальний песимізм, пов'язаний, зокрема, з не-

можливістю знайти опору в житті. У зв'язку із цим на думку спадають слова Г. Гессе, які чи не найкраще підсумують сказане нами: «Тисячі людей, котрі здебільшого виконували важку роботу і жили нелегким життям, схилились у вільні години над квадратами й хрестами з літер, заповнюючи порожні площини за певними правилами. Утримаємося від небезпеки бачення тільки комічного чи божевільного аспекту цього заняття й утримаємося від глузувань. Ті люди... жили в постійному страху серед політичних, економічних і моральних хвилювань і потрясінь...»

1. Юнг К. Г. Современность и будущее.— М., 1985.

2. Юнг К. Г. Аналитическая психология.— М., 1995.

3. Выготский. Мышление и речь.— М.— Л., 1994.

4. Юнг К. Г. Mysterium Coniunctionis — К., 1997.

Barsuk A. O.

THE CROSSWORD VOCABULARY AND MIND

This manual treats the problem of correlation of an active vocabulary and mind, it is devoted to the objective regularity of the crossword vocabulary selection. The words are observed as verbal models, being determined by the impact of archetypes — behaviour one.

The vocabulary is divided into eight groups, corresponding to the Adam's functional spheres, which were proposed by K.-G. Jung.

The quantitative alignment enables to ascertain the behaviour model's dominants. The «global» analysis, being based on the comparison of the preliminary made conclusions and the cultural phenomenon of postmodernism, leads to the overnational law of the cultural development.

This analysis gives the ground to state about the modern times as about the turning point, change, which takes place in human being, in the first place.